

Мукачівський державний університет

Гуманітарний факультет

Кафедра психології

Кваліфікаційна робота

05 – Соціальні та поведінкові науки / 053 – Психологія

Гендерні особливості поведінки в ситуації булінгу: дослідження та профілактика

Виконала: студентка 2 курсу, групи П-2 м спеціальності 053 «Психологія»

_____ Динис А.В. _____
(прізвище та ініціали)

Керівник _____ Штих І.І. _____
(прізвище та ініціали)

Рецензент _____ Луньов В.Є. _____
(прізвище та ініціали)

Мукачево – 2022 року

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1 АНАЛІЗ ТЕОРЕТИЧНИХ ПІДХОДІВ ДО ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМИ БУЛІНГУ	
1.1 Проблема насильства та булінгу в психології.....	6
1.2 Психологічна характеристика учасників булінгу.....	14
1.3 Гендерні аспекти явища булінгу.....	20
1.4 Основи профілактики булінгу в освітньому середовищі.....	23
Висновки до першого розділу.....	28
РОЗДІЛ 2 ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ГЕНДЕРНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПОВЕДІНКИ В СИТУАЦІЇ БУЛІНГУ В ШКІЛЬНОМУ СЕРЕДОВИЩІ	
2.1 Методологічні основи дослідження явища булінгу в психології.....	29
2.2 Організація дослідження гендерних особливостей поведінки в ситуації булінгу.....	31
2.3 Аналіз та інтерпретація результатів дослідження.....	41
Висновки до другого розділу.....	62
РОЗДІЛ 3 СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ НАВИЧОК ПРОТИДІЇ БУЛІНГУ	
3.1 Теоретико-методологічні основи запобігання булінгу в освітньому середовищі.....	66
3.2 Зміст і структура програми розвитку поведінки, що протидіє булінгу.....	70
3.3 Апробація й ефективність програми розвитку поведінки, що протидіє булінгу.....	80
Висновки до третього розділу.....	84
ВИСНОВКИ.....	85
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	87
ДОДАТКИ.....	9

ВСТУП

Актуальність дослідження. У світі проблема психологічного добробуту і стійкості людини стоїть особливо гостро, як на рівні державної політики, так і на рівні забезпечення психологічної безпеки окремих груп, окремої особистості. Все частіше у суспільстві мають місце такі форми деструктивної соціальної взаємодії, як тероризм, цькування, булінг, мобінг, агресивні напади та інші форми соціального утиску соціальних груп чи окремих осіб.

З кожним роком зростає кількість досліджень феномену насильства в освітньому середовищі, його витоків, форм і причин. Передумовою будь якого насильства є відсутність поваги до особистості. Повноцінний розвиток й реалізація індивідуальних здібностей особистості можливі лише в певних умовах, центральне місце серед яких належить якості міжособистісного спілкування й безпеці освітнього середовища.

Особливо актуальним є дослідження впливу насильства на особистість в ранньому юнацькому віці, коли образ Я, як продукт самосвідомості, проходить важливий етап розвитку. У цей віковий період вплив будь-якого виду насильства накладає на особистість свій відбиток. Оскільки рання юність характеризується такими особливостями як прагнення до особистісного зростання, розбіжністю в ідеальному і реальному образі Я, неадекватним рівнем домагань, невизначеністю життєвих планів і ін., то будь-яка форма насильства над школярами створює можливість закріплення у самосвідомості негативних уявлень про себе (Абсаямова К.З., Луценко О.Л., 2014; Борщевська А.В., 2014, Волкова Є.Н., 2017, Лушпай П.І., 2013, Ожійова О.М., 2009, Стельмах С., 2011, та ін.)

Теоретико-методологічну основу нашого дослідження склали психологічні теорії безпеки освітнього середовища і булінгу в освітньому середовищі (І.А. Баєва, 2013; Є.Б. Лактіонова, 2013; С. Lee, D. Olweus, 1993; К. Rigby) і аналіз основних видів і форм насильства в освітньому середовищі;

психологічних і соціальних наслідків насильства для психічного розвитку дитини (О.Ф. Биковська, 2021; О.М. Волкова, 2014; І.В.Волкова, 2014; Д. Пстрог, 2010, Сидорчук І., 2015, Юхименко Н., 2020, та ін.).

Аналіз сучасних зарубіжних робіт, присвячених проблемам булінгу в освітньому середовищі, показує необхідність глибокого і систематичного вивчення цього феномена. Особливу увагу слід звернути на дослідження гендерних особливостей поведінки, оскільки вони чітко проявляються і мають певне психологічне підґрунтя під собою. Це зумовило вибір теми нашого дослідження «Гендерні особливості поведінки в ситуації булінгу: дослідження та профілактика».

Метою роботи є дослідження гендерних особливостей поведінки в ситуації булінгу на прикладі старшокласників закладів загальної середньої освіти.

Об'єкт дослідження – поведінка в ситуації булінгу.

Предмет дослідження – гендерні особливості поведінки в ситуації булінгу.

Завдання дослідження:

1. Провести аналіз теоретичних і емпіричних досліджень, присвячених проблемам насильства і булінгу в освітньому середовищі.
2. Емпірично дослідити поведінку в ситуації булінгу і визначити гендерні особливості такої поведінки.
3. Підготувати й провести розвивально- корекційну програму з розвитку поведінки, яка запобігає цькуванню й формує емоційну стійкість.

Для вирішення поставлених завдань та досягнення мети нами використовувався комплекс методів та методичних процедур. У теоретичній частині роботи застосовано теоретичні методи (аналіз, синтез, порівняння, узагальнення літературних наукових джерел). Для обробки емпіричного дослідження застосовано методи математичної статистики: кореляційний аналіз Пірсона, теоретичний аналіз і систематизація науково – теретичних та методичних джерел, організаційні методи.

Емпіричні методи дослідження: авторська анкета виявлення уявлень учнів про булінг, стандартизовані методики визначення емпатійних здібностей особистості, діагностики перешкод у встановленні емоційних контактів, діагностики загальної комунікативної толерантності (В.Бойка), опитувальник Басса-Дарки з діагностики стану агресії, методика виявлення стратегії поведінки в конфлікті (К. Томаса), тест суб'єктивної локалізації контролю (модифікація шкали Дж. Роттера С.Пантелеєвим - В. Століним).

Експериментальна база дослідження: Мукачівський ЗЗСО № 13. Вибірку склали учні 10-11-х класів у кількості 50 осіб (26-х дівчат і 24-х хлопців) віком 16 – 17 років.

Практичне значення роботи полягає в тому, що результати дослідження можуть бути застосовані в роботі практичного психолога школи, класних керівників та батьків дітей з метою попередження ситуації булінгу, подолання його наслідків та створення корекційної програми роботи з учасниками булінгу, а також при організації психологічного супроводу учнів - учасників булінгу в освітньому середовищі, з опорою на їх психологічні особливості.

Отримані матеріали можуть бути використані в роботі зі студентами психологічних спеціальностей, а також фахівцями, які працюють з дітьми - жертвами насильства і дітьми, які проявляють деструктивні форми міжособистісної взаємодії.

За темою дослідження опубліковані стаття і тези у фаховому збірнику і у збірнику тез Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Становлення особистості професіонала у постковідному просторі», у співавторстві з науковим керівником роботи [37;38].

ВИСНОВКИ

Теоретичний аналіз проблеми булінгу в освітньому середовищі показав недостатню розробленість даної проблеми в нашій країні. Найбільший інтерес до цього питання проявили зарубіжні автори, які сходяться на думці, що булінг – це тривале фізичне і психологічне насильство, здійснюване людиною або групою щодо людини, яка не здатна захистити себе в даній ситуації. Особливо актуальною є проблема шкільного булінгу, адже школа є не тільки освітнім закладом, але й тим місцем, в якому діти і підлітки отримують негативний або травматичний соціальний досвід.

Емпірично доведено, що булінг має місце в системі міжособистісної взаємодії в освітньому середовищі; носить тривалий і систематичний характер і проявляється в таких формах як приниження, плітки, інтриги, загрози, фізичні дії агресивного характеру, а часом вчинення булінг стає час перерви або до і після уроків.

Визначено, що уявлення учнів різної статі як суб'єктів освітнього процесу, про ситуацію булінгу в освітньому середовищі мають ряд відмінностей, які, перш за все, стосуються форм і причин булінгу. Доказом цього є те, що акти булінгу спостерігали 71% опитуваних дівчат і 46,6% хлопців. Місцем булінгу вказується шкільне приміщення, шкільне подвір'я, приміщення класу. Безпосередню участь у булінгу брали участь 7,1% дівчат і 40% хлопців. Жертвами булінгу визнали себе 21,4% дівчат і 13,3% хлопців. Шкільне середовище є недостатньо безпечним, і для дівчат в більшому ступені ніж для хлопців. У безпеці в своєму класі почувають себе 64,3% дівчат і 86,7% хлопців. Дівчата більш толерантні до прояву насильства, ніж хлопці. 43% вказало, що жертва може бути сама винна у скоєнні над нею булінгу.

Ми виявили гендерні відмінності у ставленні до насильства в освітньому середовищі, а також у стилях і механізмах спілкування, зокрема є відмінності в комунікативних установках, проявах комунікативної толерантності та механізмах соціальної перцепції (таких як ідентифікація та

емпатія). Також нами досліджені емоційні бар'єри в міжособистісному спілкуванні, які часто виступають предикторами в ситуації булінгу.

Результати, отримані нами за методиками, які ми підібрали для емпіричної частини нашого дослідження, підтвердили наше припущення про роль комунікативних установок та емоційної сфери у розвитку здібностей особистості, які впливають на процес спілкування і взаєморозуміння (тобто на психологічні процеси, які можуть запобігти булінгу в освітньому середовищі). Враховуючи, що гендерні стереотипи можуть провокувати насильницьку поведінку, ми також виявили низку гендерних відмінностей поведінки школярів в ситуації булінгу.

Отже, наслідки булінгу, окрім короткострокового впливу, мають також серйозну довгострокову дію, що може проявлятися як у жертв, так і в кривдників протягом навіть дорослого життя. Негативного впливу зазнають і спостерігачі, а також загалом навчальна атмосфера в класі та школі. Невід'ємним наслідком поширення булінгу серед дитячого середовища є перехід до агресивних дій, які носять злочинний характер, що викликає небажані негативні тенденції у функціонуванні молодіжного середовища та суспільства загалом.

Оптимальним способом вирішення проблеми насильства в школі є превенція психологічного насильства розглядається як одна з найважливіших умов безпеки освітнього середовища. Створення та дотримання всіма учасниками навчально – виховного процесу в освітньому просторі психолого - педагогічних умов запобігання проявам усіх форм насильства та агресії є найбільш ефективною технологією запобігання булінгу у шкільному середовищі.

Зафіксовано також ефективність проведеної розвивально-корекційної програми з розвитку навичок протидії булінгу серед старшокласників – як для хлопців, так і для дівчат.

Перспективу подальших досліджень ми вбачаємо саме у пошуку способів формування захисних механізмів, які б застерігали школярів від участі в булінгу як у ролі агресора, так і в ролі жертви чи спостерігача.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абсалямова К.З., Луценко О.Л. Явище булінгу як деструктивний феномен у середовищі середньої школи. Вісник Харк. нац. ун-ту імені В.Н. Каразіна. Серія: Психологія. 2014. № 1095. С. 191-197.
2. Баєва, І.А., Лактіонова Є.Б. Експертна оцінка стану освітнього середовища на предмет комфортності і безпеки / *Психологічна наука і освіта* // 2013. № 6. С.5-8
3. Балл Г.О. Про співвідношення принциповості й толерантності // *Педагогіка толерантності*. 1997. № 1-2. С. 110-111.
4. Богуславська А. Насильство у школі. URL: <http://www.umoloda.kiev.ua/number/904/171/32933/>.
5. Борисова И.В., Бирякина В.И. Гендерные особенности агрессивности юношей и девушек // *Казанский пед. журн.* 2016. Т. 114. № 1. С. 192–197.
6. Борщевська, А. В. Булінг в школах як чинник психічного нездоров'я / *Наук. вісн. Міжнар. гуманітар. ун-ту. Серія: Медицина / Міжнар. гуманітар. ун-т.* – 2014. Вип. 6. С. 48–52. Текст статті доступний в Інтернеті: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_medf_2014_6_15 (дата звернення: 27.04.16).
7. Бочавер А.А., Хломов К.Д. Буллинг как объект исследований и культурный феномен // *Психология. Журн. ВШЭ*. 2013. Т. 10. № 3. С. 149–159.
8. Булінг. Ситуація в Україні: Дитячий фонд ООН UNICEF, 2016. [Електроний ресурс] Режим доступу: <https://www.stopbullying.com.ua/adults/statistics>
9. Вишневская В.И., Бутовская М.Л. Феномен школьной травли: агрессоры и жертвы. *Этнографическое обозрение*. 2010. №2. С.55-68.
10. Волинець Л., Дорошок Т., Євсюкова М. та ін. Система захисту дітей від жорстокого поведіння: навч.-метод. посіб. К.: Держсоцслужба, 2005. 395 с.

11. Волкова Е.Н., Волкова И.В., Л.В., Скитневская Л.И. Культурно-историческая теория Л.С. Выготского как методологическое основание для исследований подросткового буллинга. 2017. № 2 (10). С.6–18.
12. Грива О.А. Соціально-педагогічні основи формування толерантності у дітей і молоді в умовах полікультурного середовища: Монографія. К.: Вид. Парапан, 2005. 228 с.
13. Губко, А. А. Статусно-рольові позиції учасників булінгу / Вісн. Чернігів. нац. пед. ун-ту. Серія: *Психологічні науки* / Чернігів. нац. пед. ун-т ім. Т. Г. Шевченка. Чернігів, 2014. Вип. 121. С. 95–98. Текст статті доступний в Інтернеті: http://nbuv.gov.ua/jpdf/VchdpuPH_2014_121_23.pdf (дата звернення: 13.03.16).
14. Дубровська Є., Ясеновська М., Алексеенко М. Насильство в школі: аналіз проблеми та допомога, якої потребують діти та вчителі у її розв'язанні. Київ: Інтертехнодрук 2009.
15. Журавель, Т. О., Зюзь, В.В. Булінг над обдарованими дітьми – актуальна проблема сьогодення / *Освіта та розвиток обдар. особистості*. 2015. № 5. С. 30–33. Текст статті доступний в Інтернеті: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Otros_2015_5_9 (дата звернення: 13.03.16).
16. Кіричевська Е.В. Насильство в освітньому середовищі: діагностика, аналіз, стратегії подолання. *Особистість в єдиному освітньому просторі: матеріали конф. «Філософія освіти особистості»*, 26-27 черв. 2010 р. Запоріжжя, 2010. С. 94-106.
17. Кірюхіна А.Б. Психологічна сутність насильства // Закон і право. 2009. №2. С.50-52.
18. Макарова Ю.Л. Гендерные особенности поведения участников подростковой буллинг-структуры // *Психология. Историко-критические обзоры и современные исследования*. 2017. Т. 6. -№ 5А. С. 181-192.
19. Лапа, О. В. Явище кібербулінгу як соціально-педагогічна проблема віртуального спілкування сучасних дітей та молоді / О. В. Лапа // *Наук. вісн. Нац. ун-ту біоресурсів і природокористування України*. Серія «Педагогіка.

- Психологія. Філософія»: зб. наук. пр./Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України.0 Київ, 2013. Вип. 192, ч. 1.С. 291–298. Текст статті доступний в Інтернеті: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvnauc_ped_2013_192\(1\)__49](http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvnauc_ped_2013_192(1)__49) (дата звернення: 13.03.16).
20. Лейн Д.А. Школьная травля (буллинг). Электронный ресурс. Режим доступа: URL: <http://www.supporter.ru/docs/1056635892/bulling.doc> (дата обращения: 09.10.2010).
21. Лушпай Л.І. Шкільний буллінг як різновид суспільної агресії. *Наукові записки Нац. ун-ту «Острозька академія»*. Серія: Філологічна. 2013. Вип. 33. С. 85. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Nznuoaf_2013_33_28.pdf.
22. Малкина-Пых И.Г. Виктимология. Психология поведения жертвы. СПб.: Питер. 2016. 832с.
23. Малкина-Пых И.Г. Гендерная терапия. Справочник практического психолога /И.Г.Малкина-Пых. М.: Ескмо, 2006. 928 с.
24. Найдьонова Л.А. Кібербулінг або агресія в інтернеті: способи розпізнання і захист дитини / Методичні рекомендації. К., 2014. 96 с.
25. Ожийова О.М. Булінг. Шкільний булінг: поняття та основні форми/*Вчені записки Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія»* / Харків, НУА. 2009. С.158-163
26. Петросянц В.Р. Психологическая характеристика старшеклассников, участников буллинга в образовательной среде, и их жизнестойкость: Дисс. ... канд. психол. наук. 19.00.07. СПб, 2011. 210 с.\ Режим доступа к журн.: URL:<http://www.emissia.org/offline/2010/1479.htm>
27. Подмазін, С. І. (2006). Особистісно орієнтована освіта (соціально-філософський аналіз): Дисертація. Дніпро: Дніпропетров. нац. ун-т. 1
28. Пстрог Д. Насилие и агрессия как общественные явления, возникающие в школьной среде (из опыта польской школы). Электронный ресурс. Режим доступа: URL: http://www.vestnik.uspu.org/releases/zarubegnueIssledovaniy/33_1/ (дата обращения: 10.11.2010).

29. Румянцева, Т.Г. Понятіе агресивності в сучасній зарубіжній психології // *Вопросы психологии*. 1991. № 1. С. 81-87.
30. Савельєв Ю.Б. Виключення та насильство: чи існує булінг в українській школі / *Наукові записки Національного університету «Києво-Могилянська Академія»*/. 2009. Т. 97: С. 71-75.
31. Сидорчук, І. Булінг як актуальна соціально-педагогічна проблема / *Наук. вісн. Східноєвроп. нац. ун-ту ім. Лесі Українки*. 2015. № 1: Серія: Педагогічні науки. С. 169–173.
32. Система захисту дітей від жорстокого поводження: навчально-методичний посібник / Л. Волинець, Т. Дорошок, М. Євсюкова та ін. Держ. соц. служба для сім'ї, дітей та молоді. Міжнар. жіночий правозахисн. центр «Ла Страда Україна». Київ: Держсоцслужба, 2005. 395 с.
33. Стельмах С. Булінг у школі та його наслідки // *Гуманізація навчально-виховного процесу: збірник наукових праць* / Вип LVI. Слов'янськ: СДПУ, 2011. С. 431-440.
34. Столяренко О. В. Виховання культури толерантних взаємин у студентської молоді: навчально-методичний посібник. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2014. 248 с.
35. Стремецька, В. О. Алексеєнко Г.О. Булінг у підліткових шкільних колективах // *Наук. вісн. Ужгород. нац. ун-ту*. Серія: Педагогіка. Соціальна робота / *Ужгород. нац. ун-т*. Ужгород, 2014. Вип. 31. С. 177–179.
36. Шишко Н. С. Психологічне благополуччя в уявленнях сучасних старшокласників / *Наукові студії із соціальної та політичної психології*. К., 2015. Вип. 35. С. 258-268.
37. Штих, І., А. Динис, А. Дослідження булінгу в закладах освіти: гендерний аспект / *Психологія: реальність і перспективи: збірник наукових праць*. Рівне, 2021. Випуск 17. С. 143-151.[Фахове видання] [Index Copernicus].
38. Штих, І. І., Динис, А. В. Запобігання булінгу в закладах освіти: психолого - педагогічний аспект / *Становлення особистості професіонала у*

- постковідному просторі: збірник тез доповідей за матеріалами Міжнародної науково-практичної конференції (12-13 травня 2022 р., м. Мукачево) / гол.ред.Т.Д. Щербан. Мукачево : МДУ, 2022. С. 79-80.*
39. Юхименко, Н. Ф. (2014). Особистість у соціокультурному просторі. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 7. Релігієзнавство. Культурологія. Філософія, 31 (44), 279–285. 13. Юхименко, Н. Ф. (2016). Фактор виховання у процесі становлення та діяльності особистості. Наукові записки Київського університету туризму, економіки і права, 22, 45–56.
40. Юхименко, Н. (2020). Феномен булінгу в контексті соціалізації особистості. Соціологічні студії, 2 (17), 24–29. Волинський національний університет імені Лесі Українки_DOI: 10.29038/2306-3971-2020-02-24-29
41. Яблонко В.Я. Психолого-педагогічні основи формування особистості: Навч.Пос. / В.Я.Яблонко. К.: Центр учбової літератури, 2008. 258 с.
42. Ярская-Смирнова Е. Возникновение и развитие гендерных исследований в США и Западной Европе // Введение в гендерные исследования. Ч. I: Учебное пособие / Под ред. И.А. Жеребкиной. Харьков: ХЦГИ; СПб.: Алетейя, 2001. С. 17-48.
43. Conn Kathleen. Bullying and Harassment: A Legal Guide for Educators. Association for Supervision and Curriculum Development, 2004. P. 218.
44. Coloroso Barbara. The bully, the bullied, and the bystander: from pre-school to high school: how parents and teachers can help break the cycle of violence. Canada, 2002. P. 218.
45. Juvonen Jaana, Graham Sandra. Peer Harassment in School: The Plight of the Vulnerable and Victimized. Guilford Press, 2001. P. 440
46. Duffy L. A. Bullying in Schools: A Social Identity Perspective / A. L. Duffy, B. Psych (Hons). School of Applied Psychology Business School, 2004. 376 p
47. Eron, L., Huesmann, R. Thecross-nationalapproach to research on aggression: mesures and procedures // Developmental Psychology. 1984. Vol. 20

48. Espelage Dorothy Lynn, Swearer Susan M. *Bullying in American Schools: A Social-ecological Perspective on Prevention and Intervention*. Lawrence Erlbaum Associates, 2004. p. 385.
49. Horst Kasper, Irene Heinzemann-Arnold. *Schülermobbing – tun wir was dagegen! Smob-Fragebogen mit Anleitung und Auswertungshilfe*. Klasse 5-13. // AOL-Verlag. 2010.
50. Huesmann, L.R., & Eron, L.D. Childhood aggression and adult criminality. In J. McCord (Ed.), *Advances in Criminological Theory: Crime facts, fictions and theory* New Brunswick, N.J.: Transaction Publishers. 1992. (pp. 137-156).
51. Green R. Characteristics of bullying victims in schools / R. Green, A. Collingwood, A. Ross. National Centre for Social Research, 2010. 115 p.
52. Kowalski R.M., Limber S.P., Agatston P.W. *Cyberbullying: Bullying in the digital age*. N.Y.: Wiley-Blackwell, 2011.
53. Olweus D. *Bullying in schools: what we know and what we can do*. Oxford, UK: Blackwell, 1993. 140 p.
54. Olweus D. Victimization by peers: Antecedents and long-term outcomes // Rubin K.H., Asendorf J.H.B. (eds). *Social withdrawal, inhibition, and shyness*. Hillsdale, NJ: Erlbaum, 1993b. P. 315–341.
55. Sampson Rana. *Bullying in schools. Problem-oriented guides for police*, Problem-oriented guide series, guide 12. U.S. Department of Justice, Office of Community Oriented Policing Services, 2008. P. 49.
56. *School-based Anti-Violence Progra* Centre for Children and Families in the Justice System. Available from <http://www.lfcc.on.ca/bully.htm>.
57. Waseem M., Ryan M., Foster C. B., Peterson J. *Assessment and Management of Bullied Children in the Emergency Department*.

МУКАЧІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

89600, м. Мукачево, вул. Ужгородська, 26

тел./факс +380-3131-21109

Веб-сайт університету: www.msu.edu.ua

E-mail: info@msu.edu.ua, pr@mail.msu.edu.ua

Веб-сайт Інституційного репозитарію Наукової бібліотеки МДУ: <http://dspace.msu.edu.ua:8080>

Веб-сайт Наукової бібліотеки МДУ: <http://msu.edu.ua/library/>